

„Végűcsúmat tiszta szívvel fogadjatok”

„Itt a magánosságba eltemetve élek magamnak, hazámnak, és az én szokott studi-umimnak, fordítván, olvasgatván, elmélkedvén: az irigy fel nem talál ősi nádfedelem között, s a bigottnak szisztergéseit könyveim közé be nem hallanak. Érzem, hogy az ösmeretlen csendességbe lelkem is, mely a szerencse hányása között törpévé lett, óriásodni kezd: látom, hogy a nagy lelkek ujjak hívnak magok felé s integetnek, hogy a plebecula zavart sikoltásaival ne gondoljak: hiszen már most, hogy élek: óh Rousseauinak boldogult árnyéka, lehelj reám egyet a Montmorency kertek lugasai közül, vagy az ermenonvillei sírnak hideg nyárfái mellől, hogy az igazság, a Grátiák s annak idejébe az örök álom édesdeden szálljanak meg engemet homályos árnyékában. De hová ragadsz, hová, édes érzése az Életnek! ... ? Méltóztassék Nagyságod megbocsátani, hogy a világról elfelejtkezvén, a Nagyságod tisztelt személyéről itten illy hibáson el találék felejtkezni. Nem — nem e világból való Nagyságod, nem é puha lelkű s alacsony módú emberek közül. — A Szent Sophia templomában látom én felszentelve Nagyságodat; az értelem mystériumaiba van béavatva; s a közjó ol-tárára halmazza a tömjéneket, mellyeknek füstje az égig emelkedik s az egész ha-zát elborítja illatjával; a Múzsák, ki lanton, ki trombitán, zengik tiszteleti adóként a magok panegyrisseit; az én lelkem elragadtatva repül ki belőlem s hála-sóhaj-tásokká válván, e füstök, e hangok, ez érdemek felhőiben elenyézik és én ... mit tud-jak tenni? ... ? elhallgatok.”

A méltóságos Festetich György gróf uramnak néhány esztendővel korábban írott levélben felvázolt állapotomhoz képest semmi javulás nem állott be sorsomban; sőt, panaszra inkább lenne okom, mint vidulásra. Hiába aláztam meg magam oly sokak előtt, csak annyi méltóságot és gögöt mutatván a pártfogókhöz írott leveleimben, mint amennyit a lakájok szoktak az uraságok előtt, ha kéréssel fordulnak hozzájuk: egyikük sem részesített állásban, csak egyszeri pénzügyi támogatásban óhajtották letudni honfiúi köteleességüket. Hiába iparkodtam volna itthonról mesz-szire kerülni, Keszthelyre vagy Pestre, Svájcba vagy Bécsbe, legutoljára még a hortobágyi pusztába is kivonultam volna, senki sem tartotta személyemet méltónak és megfelelőnek arra, hogy rendszeres munkához és tisztességes fizetséghez juttas-son. Valahányszor kiszemeltem egy posztot, hiába is kilincseltem vagy könyörög-tem érte, már elígérték másnak, a hivatal betöltéséhez szükséges tudományokban nálam jártasabbnak mondott egyénnek. Volt olyan eset is, amikor a megszólított pártfogók úgy vélték, hogy szellemi képességeim messze meghaladják az elvég-zendő feladatokat, s talán sértő volna személyemre az alantas munka; más esetben

viszont a nehezen elviselhető szabadosságom miatt olyan képet festettek rólam, mint aki annak a kevésnek az elvégzésére is alkalmatlan, amivel fizetségem fejében megbíznának: példa rá miért menesztettek pesti tanítóságomból. Óh, mily' korán megéreztem, mily' élesen láttam, hogy kötözni való bolond, aki poétának, literátornak vagy hasonló éhenkórásznak áll Magyarországon, ahelyett, hogy patvarista, seborvos, professzor, falusi lelkész vagy nótárius lenne, mely hivataloknak mégis csak van némi becsülete.

De a magam részéről nem szerettem volna másfajta munkának is adózni életemből és talentumomból, mint a poézisnak, s hittem abban, hogy a hon, ha túlságosan sok literátort nem is, de néhányat azért képes gond nélkül eltartani. Kiváltképp, hogy a francia, német és itáliai szépirodalom, a bőséges filozófiai értekezések fordítása eránt amúgy is megnövekedett az igény. Honnan tudhattam volna, hogy egyetemi katedra, folyóirat szerkesztői vagy könyvtárosi poszt betöltése nélkül csak a koldusok kegyelem kenyere vagy az anyai támogatás marad egy poéta számára? Sejteti sejtettem ugyan, nem véletlenül szűkölttem kicsapatásomkor! S hogy mindenütt kített idejekorán? Robotosnak persze jó lettem volna a csurgói oskolában is. Tüzifa és meleg ruha nélkül átvészelni a kegyetlen telet, napokig éhkoppon tengődni és a példátlan fegyelemmel okítani a didergő, napszámra éhező, nem sok tudománnyal bíró suhancokat, azt bizony elvárták volna tőlem, de hogy állandó helyet biztosítsanak Somogy valamelyik elmaradott falujának oskolában, attól tartózkodtak pártfogóim. De ki tudja! Tán még az is meglehet, hogy jobb lett volna egy Isten háta mögötti nemesi kúriában meghúzni magam házitanítóként, a háziúrral egymás kedvére borozgatni, pipázni s a cselédlányokat csöcsörészni, mintsem anyámmal pörölni otthonomban.

A Darabos utcai nádfedeles házunk első szobáját, melynek csöppnyi ablakából a szemközti Kollégium hatalmas kőfalára lehet látni, két deák lakja. Az egyikük a csurgói tanítóságomat és emberpróbáló nélkülözéseimet idéző, eleven eszű, huncut szemű Gaál Laci, aki nem is oly régen nyert szállást nálunk s állandóan hírt hozott nekem a kollégiumi világról, az engem szapulni máig nem rest Lengyel József professzorról, akinél mostanság is sántítanak a verzlábak, és a briliáns értekezéseket író, lebilincselő előadásokat tartó Budai Ézsaiásról. Máskor eljárt helyettem és a nevemben, ha Nagy Gábortól kellett elhozni a klavírt és kottáimat, ha Fazekastól vártam egy vers kéziratát, kiment érte akár a Bánki birtokára is, csakhogy a kedvembe járjon. Ez a fiú azért is tűnt kedvesnek előttem, mert emlékeztetett a szűkölködések közt eltelt esztendőkre, melyek persze a cifra nyomorúság és bizonytalanság ellenére megannyi szeretetteljes és ragaszkodó fiú képét is elém vetítik, akikkel visszahúzódva a somogyi rengetegbe, közösen gyakoroltuk magunkat a színjátásban, a magyar nyelven történő érvelésben és ékesszólásban, a népdalok és zsóltárok éneklésében. Az isten háta mögötti vadonban sem a latin nyelvben való jártasságukat nem szerezhették meg, sem a zsóltárok jelzett hangmagasságát és ritmusát nem voltak képesek kiénekelni, mert idős presbiterek és kántorok igyekeztek átadni ebbéli tudásukat, mely éppoly avítottak és kopottnak tűnt, mint az öltözetük és a gondolkodásuk.

A másikuk, egy Kiskunfülöpszállásról származó, kissé pufók fiú, akit pedig régi tanítványom és barátom: a népdalgyűjtő Tóth István ajánlott be hozzánk, mindennapi munkájáról részletes beszámolóval kísért, okos levelében. Ez a medvejárású, megfontolt beszédű deák oly szomorú szemmel tudott másokra nézni, akárha született poéta lett volna, ehelyett más, nagyon is profán indoka volt mélabús ábrázatjának, testvérei korai halálózása vette kedvét a csínytevésektől. Apja, falusi suszter lévén bármennyire is iparkodott kenyeret adni kevés életben maradt gyermeke szájába, mivel alig akadt talpalnivalója, örökösen valami újíttáson törte a fejét, hogyan tudna több káposztát vagy kukoricát természeteni a felesége örökségének számító földön. Szomszédai azt hitték a szapora gyermekhalál vette el a kopasz kis ember eszét, inkább szánták hát, mintsem kinevették volna külön rögeszméi és meghökkenítő kísérletei okán. Mindenesetre nyughatatlanul kereső és világra rácsodálkozó természetét valószínűleg az apjától örökölte ez a látszatra lomha fiú.

Tóth Pista barátom meleg hangvételő levele arról győzött meg, hogy bármily' messzire is kerülhetnek egymástól az egykoron hű kebeltársak, ha hasonló heveségű indíttatást és érdeklődést tudnak a magukénak hivatásukat illetően, úgyis mindig egymásra találnak. Ha a szellem mozgásában, hát ott, mert ez a sorsuk! Noha gyanítom, nem igen látom már e népdalok gyűjtésében csodálatos előrehaladást és irigylésre méltó eredményeket elért barátot, hiszen erőm fogytán aligha mozdulhatok ki otthonomból, hogy fölkeressem parókiáján és a viszontlátásnak örvendjünk, épp ezért esett jól híreket hallani élete felől és szorgalmas munkálkodásáról. Mások komor gondja és felhőtlen öröme eltereli a figyelmemet saját kínjai-
imról, ennél fogva levelének minden sorát úgy faltam, mintha titkos üzenetet is tartogatott volna a számomra. Arról tárt elém csinos okfejtéseket, hogy a magyar, székely, román és török zene mely ponton és milyen oknál fogva mutatnak feltűnő hasonlóságokat; másutt pedig arról értekezik, hogy egy-egy ösmerős dallamnak hányféle szövegváltozata lehetséges különböző vidékeken, és hogyan kebelezi be a népdalt az instrumentális muzsika. Mindezen érvekések nagyon is érdekfeszítő olvasmányoknak bizonyultak a számomra. Olybá tűnik elmés előadásából és sírányozásából, hogy a derék Maróthi professzor megannyi fáradozása sem tűnt elégségesnek ahhoz, hogy akárcsak a kántusban éneklő deákok is égetően fontosnak tartsák a magyar népdal és paraszti közösségben fölhangzó muzsika ügyét, mely pedig a falusi gyülekezetek összekovácsolódását nagyban segíthetné, s kiáltóképp növelné a zsóltárok éneklése iránti kívánságot és örömet is.

Koszt, kvártély, ezen felül mosás is jár a nálunk lakó deákoknak tisztességes fizetség fejében. Anyám (akivel igen nagy szűkösségben és búban élünk a házunk leégése és öcsém halála óta), efféle munkákkal igyekszik pótolni kevéske megtakarított pénzét. „Drága Sárám, ne apassza el teljesen az erejét, ugyan ki viseli majd gondját, ha a sok-sok erőlködéstől képtelenné válik gondoskodni magáról?” —, jajgatott a gyógyulásom felől gyakorta érdeklődő szomszéd asszony, s anyám hosszasan nézett maga elé, mint aki igazat is ad az érdekeit védelmezőnek, ugyanakkor sértve is érzi magát amiatt, hogy a fia körüli szorgoskodását nem tekintik értelmis áldozatnak. Pedig semmit sem óhajtott jobban, minthogy lássák valóságos szenvedéstörténetét, áldozatának igazi súlyát. „Tán dugjam a föld alá, vagy hagy-

jam, hogy elragadja a hidegrázással és véres nyáladékkal fenyegető halál, esetleg tegyek úgy, mintha nem az utolsó mentségem és támaszom volna ez a folyton kehely és ágyhoz kötött lélek? Ugyan melyik anya volna képes siettetni a gyermeke végzetét, csupán hogy békességet és nyugalmat leljen, hogy megszabaduljon a fáradságos munkától?" —, motyogta orra alatt anyám, vigyázva, nehogy meghalljam az efféle védekezését, s felmentsem kötelmei alól, melyek elvégzése nélkül értelmét veszítené áldozata.

Tudta, hogy hirtelen haragú lévén, dühödten pörölni kezdenék vele, ugyan miért fáradozik, senyveszti magát oly nagyon, ha aztán folyton szememre hányja vesződségeit. Gyakorta kellett ugyanis leülnie egy székre, mert derekában hasogató fájdalom nyilallt, vagy lábában görcs húzta az inakat s a fertály órányi pihenés alatt, miként templomi áhítatkor a fogatlan vénasszonyok, magában motyogott valami imafélét, vagy tán rég elhalt férjét szólólongatta. „Nagyon beteg az én Mihályom, hiába fürdő és különféle herba tea néki, oly' igen gyenge a tüdeje, mint az apjái volt, a legkisebb lehülés vagy nyavalya ágynak dönti" —, mentegetőzött mintegy helyettem is, akárha a betegség egyben szégyen is volna, mert egyesek naplopónak vélhetnek, mások meg munkája haszonélvezőjének. Siránkozásával és mások előtti gyanús magyarázkodásával voltaképpen engem vádolt, engem tett felelőssé betegségem elhúzódásáért, s noha nem mondta ki nyíltan, egyértelműen az ország nyugati felében és Somogyban való bókászásomat, megállapodásra képtelen természetemet okolta tüdőbajom kiújulásáért. Ám oly ravaszul, körmönfontan szőtte hálóját, hogy egyesek rendíthetetlen áldozatkészségét és példás gyermekszeretetét tartották legfőbb erényének, mások példátlan munkabírását és töretlen bizakodását írták a javára.

A szegénység és poros városi levegő még csak-csak elviselhető lett volna számomra, ám a tudat, hogy az alma mater tőszomszédságában lakom, egykori megaláztatásom színhelyétől egy ugrásra, s az, hogy anyám minden pillanatban emlékeztetett jóvátehetetlen vétkemre, hol egy mulasztásomat idéző szóval, hol egy félreérthetetlen gesztussal, állandó feszélyezettség érzettel és szorongással töltött el. Vágytam hát a régi barátokhoz kimenni falura és velük társalogni, évelődni, látni legalább az ő boldogságukat. Ezeknek a kedves, jó fiúknak nem kellett gazsulálnom, alakoskodnom, sem pedig kedélyem elborulását magyaráznom, olyannak fogadtak el, amilyen voltam. Nem kellett színlelnem a növények és fák előtt sem; sőt, magam jártam a csodájára annak, hogy mily pompázatos öltözékben képesek virítani Beck Pál uram téglási kertjében és angol ízléssel épített lakának parkjában. Ez a világtól elzárt botanikus kert az egész nemzet dicsőségére és érdeklődésére tarthat számot; bár többen is követnék példáját azok közül, kiknek megadatott birtokolni egy parkot, egy erdőt, egy kastélyt vagy kúriát. E rajongásomnak adtam hangot egyik hozzá írott levelemben:

Én, aki szűkölködni inkább mint kérni szeretek; én, aki az embereket közönségesen kerülni, a nemeslelkűeket külön-külön temjéneznem kívánom is, szoktam is: repesve nyúltam tollamhoz, mihelyt elgyengült inaim engedték, és az édes reménység bennem még előre örömmé változott! A Tekintetes Úrnak személyesen erántam keltett nemes nyilatkozatása, a téglási együgyű áer, a boldog erdő, az újjító víz, a

kert, melly a halandók paradicsoma, a ritka plánták, a Természet érzékeny fiainak kincse és pompája, a szabad és mesterkéletlen falusi gyönyörködés, a nyugalom, a csendesség, a ... de minek többet? Maga legfőképpen ezeknek a birtokosa — már előre végigöntötték érzéseim roncsolt alkotmányát az éledezésnek meg nem vehető balsamával. —

Méltóztasson megengedni a Tekintets Úr, hogy a levélírás stílusának hideg törvényeiről elfelejtkezvén, érzeményeimmel kicsapongani merészlettem: ez a hangja van a Természet mindenható szavának; így ír egy ember, akinek bibliája Linné, így ír egy természet tisztelőjéhez; így szól és így beszél a Horácius és Pope lelkéből, egy ánglus, egy római a maga Agiüppájához, a maga Bolingbrockéjához magánosan, aki különben a nagyvilágnak üres lármái között szegletet keres, és megszóllíttatván is pirúlva selypeskedik monosyllabus feleletjeivel.

A magyar nem tolja magát, nem is színeskedik, korcs az, aki ezt csinálja; de ha a candornak és egyenesszívűségnek szennyyetlen vagy mázatlan újjai intenek felé, kész azt elfogadni; elfogadása után pedig hűsége tiszta, állandó, és fejér, mint maga a Nap. Az enyim, ha nem ajánló is, ha nem kiragyogó is, azt a ködök cselekszik, mellyek szintügy karakterére tartoznak, mint a Britannia klímájának. — Ne vesse meg azt mégis a Tekintetes Úrnak szintügy a fontoshoz, mint a széphez szokott lelke: a ködök szint oily szülők és termékenyek, mint a fény és világosság. —

Így érzek én, Tekintetes Úr, az én elszánt magánosságomban: és boldog vagyok mellette, mint minden, aki önnön kényjét követi; sokkal boldogabb pedig, ha ezen együgyű és igazságos érzésemnek a Tekintetes Úrban is egy nemes pártfogóját találni szerencsésedem. Kevesek azok a pártfogók: de nemesek, de nagyok, de ollyak, akiknek nevére sem irigyeim előtt orcáim, sem a szintmutatás nélkül való maradék előtt versezetim avagy hamvaim el nem pirúlhatnak.

Verseimet leveleim, leveleimet érzeményeim szokták megelőzni: két lépést már megtettem, és a harmadik sem fog abban a mély tiszteletben csökkenni, amellyel vagyok a Tekintetes Úrnak alázatos szolgája".

Folyton elvágtyam otthonról s ennek is külön históriája van; nem feltétlenül a régi sebek készítették az állandó úton levésre, hanem az anyámmal való összezártságból fakadó örökös súrlódás és macska-egér harc. „Mi meghúzódunk a hátsó szobában, sok jó ember kis helyen is megfér, amúgy is nehezen alszom el mostanában. Vigyázom az én Mihályom álmát, ha netán felkélne éjszaka, hogy megnevésítssem az ajakát, vagy különbféle füvekből főzött teával itassam meg, nem kell a hideg konyhán átkelnem, kéznél vagyok rögvest" —, szabadkozott anyám, aki restellette, hogy a valamikori híres szabómester leánya és szeretettel övezett kirurgus özvegységre jutott felesége arra kényszerül, hogy egy fedél alatt háljon felnőtt fiával. Ekkor döbbsentem rá szemforgató természetére is, hiszen szavait úgy válogatta össze, mintha értem aggódna, valójában saját maga eránt igyekezett részvétet támasztani hallgatóságában. Tehetetlen voltam e színjátékával szemben; részben betegségem és ágyhoz kötöttségem akadályozott abban, hogy véget vessek e kutya-komédiának, részben kénytelen-kelletlen felösmertem: nincs annyi hitele az én szavamnak, mint az övének, hiába is leplezném le képmutatását, nemigen hinnék nekem. Tudom, hogy ujjongott magában sikeres megaláztatásomért, kénye-

kedvének való kiszolgáltatottságomért; s jószerével nem tettem mást, mint csak túrtam és nyeltem, viseltem az álságos szavakkal történő megsemmisítésemet.

Cseppet sem csillapította anyám haragját, hogy sokan mások is kiadták egy-egy szobájukat a deákoknak; egyfajta hagyománya is volt a magán házaknál való elszállásolásnak, ugyanis az esztendő alatt egyre több falusi és messzi földről érkező fiú óhajtott a Kollégiumban tanulni. Mivel a házuk közel volt az évszázados iskolához s apám neve is vonzotta a régi ösmerősöket, érthető, hogy sokan keresték föl anyámat, ha egy kócos fejút akartak biztonságosan elhelyezni. Válogathattam, hogy kit és milyen feltételek mellett fogad be a házukba, s javára írom, hogy engem is megkérdezett, nincs-e saját választottam. Így protezsálhattam a fent említett két fiút is, akikben előzetes tisztelet és megbecsülés élt személyem eránt: ez számomra is elviselhetőbbé tette az egyébként kínos helyzetet. A komaasszonyok előtt azzal védekezett, ha a betegségem lefolyása és az összezártságból fakadó kellemetlenségek felől faggatták, hogy „Kijártam a felcserképzést megboldogult uram mellett, s ápoltam is éppen eleget, hogy tudjam, mi segít e fertelmes bajon, s hogyan lehet a lázat és belső égést enyhíteni” —, mondta dacosan, akárha a sarokban vagy a tükörben leleselkedő halál ellenében kéne védőbeszédet mondania. Máskor meg úgy viselkedett, mint akinek mindegy is kivel akaszkodik össze, csak megfelelő indokot igyekezett találni a vitatkozásra és rögvest szabadjára eresztette indulatait. „Na, híres professzor urak, hát ezt akartátok: ilyen elesettnek, védtelennek, megtörtnek látni az én szentemet? S ha igen, hát miért késlekedtek diadalünnepet tartani halandó teste felett? Hol késlekedtek rítusokkal?” —, perelt magában, de nem az én érdekeemben, ha olykor az ódon épület irányába tévedt gyilkos tekintete. Elorozta tőlem a szünni nem akaró haragot s ettől fogva képtelennek bizonyult megfékezni pergő nyelvét, örökké párbajra akarta hívni a világot, s egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy nem hagyja helyben ellenfeleit, ha azok merészelnék kiállni vele szemben.

Mintás köténye alsó szélét felfogta, s ha úgy vélte bárki is látja, megdörzsölte vele a könnyes szemét, mely inkább az erőlködéstől és egyéb mesterkedésektől lett veres és dagadt, ám soha egyetlen panaszos szó el nem hagyta volna a száját, nehogy lerontsa színjátéka hitelességét. Nem mondhatok hálát neki tagadhatatlan fáradozásaiért, mert hálálkodással nem óhajtom fájditani a szívét, épp eléggé fájditja azt maga is önsajnáltságával és örökös pénzsóvárgásával. Érzékelem áldozatát. Senki se vádoljon hálátlansággal! Még kevésbé tiszteletlenséggel vagy hamis vádak koholásával! Ne tévesszen meg senkit egy beteg fiáért aggódó anya siránkozása, gyöngédsége, részvétele; köztudott ugyanis, hogy olykor legalább annyi színlelés és megtévesztés húzódik a jóság háttérében, mint amennyi őszinte szeretet és gondoskodás.

Ha bárki vizitációba jön hozzá, kinyitom szobánk ékességének: a méretes, kétajtós ruhásszekrénynek az ajtaját s a benne elhelyezett íróasztalom elé ülök olvasni, vagy úgy teszek, mint aki a verseit javíthatja. Milyen szánalmas ez a cifra nyomorban fogant képtelen idea: a magánosság megőrzése érdekében beülni egy ruhásszekrénybe, akár egy majom a ketrecbe, s avval az illúzióval áztatni magam, hogy ha nem látom a vendégeket, azok bizonyosan nem is léteznek! Szemfényvesztés? Önáltatás? Léteünk lehetséges határainak tudomásul vétele? Legyen bárme-

lyik! Az elkülönülés és bezártság, s az abból fakadó szabadság érzeménye vaj' nem éppen azt erősíti-e, hogy a szabadságot nem kívülről, hanem a lelkünkben és álmainkban kell keresni? Óh, ti balga hívei és felkent harcosai a szabadságnak, ugyan melyik egyeduralkodótól vagy csőcseléktől várjátok az esélyegyenlőség megteremtését, a társadalmi szerződés betartására tett ígéret valóra váltását? Nem volna szerencsésebb ezt a szent álmot a bensőnkben dédelgetni, s milyenségéről poémákban töprengeni?

Kazinczy mester egy alkalommal a kezembe adta a fogságából írott leveleit, melyeket irodalmi céljai valóra váltása miatt kért vissza címzettjeitől egy darab időre.

„Kérem asszonyámat anyai szívének szent érzéseire, a mi javunkra kérem asszonyámat, végyen vigasztalást, s ne szerencsétlessé életét, mely mindnyájunknak oly becses, hasznos és szükséges, és amelyért én ugyan, ha fel lehetne cserélni, a magamét örömmel tenném le. — Ismét sírok! Most negyedíkszer fogságom olta, mert éntőlem megtagadta a sírás enyhítéseit a természet; s ha csak a magam szenvedéseit kell szenvednem, egészen elfásulva szenvedek, s csak akkor hullat szemem könnyeket, mikor vagy gyermeki, vagy a testvéri érzések egyvelednek kínjaim közé. Az isten elhozzan nemsokára szenvedéseimnek végét. Ófelsege bizony a mi kínzásunkban nem gyönyörködik, hanem a haza nyugalmaért vigyázva büntet. S ez az érzés cselekszi, hogy amennyire az emberiség engedi, nyugodt elmével várom kiszabadulásomnak boldog óráját”.

„Íme, édes asszonyám, beléptem. 39-d. esztendejébe életemnek, és mégis egészen úgy függök az Asszonyom anyám anyai gondoskodásától, mint csecsemő gyermekkoromban. Én vagyok az, akitől Asszonyom anyám minden gyermekei közt leginkább és leghamarább várhatta az örvendeztetést, sőt a viszontsegédet, s én vagyok, aki ezek helyébe annyi keserűséget adott, amennyit minden gyermeki egyetem ben sem. adtak. Még az az idő is, amidőn reményeim virítani kezdettek, egy hirtelen eltűnt hajnal volt. Egy gonosz szél leverte virágimat, minekelőtte gyümölcsös érhetek volna! ... Elképzelem, mit szenvedett Asszonyom anyám azt értvén meg, amit a várban szenvedtem, de a szenvedés édes, mikor a bajt elmúlva látjuk. viduljon fel, édes Asszonyom anyám, mostani állapotom felette szenvedhető”.

Amikor magamba ittam azokat bocsánatért esedező és hálát rebegő sorokat, melyeket az áldozatvállalásoktól és esetleges zaklatásoktól sem féltő édesanyjához küldött a mester — némelykor a hivatalos utat betartva, némelykor viszont kerülővel, a foglyokra felügyelő örök segítségét pénzen vagy tokaji másláson megvéve —, felettébb búslakddni kezdtem, mint akinek meghasadt a szíve. Kínomban a porba köptem, noha mindig utálatosnak tartottam az olyan férfit, aki úton s útfélen köpköd, vagy fal tövében és fa árnyékában pisál, mint a lovak. A magam emésztésének nem is volt más oka, minthogy beleéltem magam a fogságba került Kazinczy lélek állapotjába, melyet komorított az idejekorán elfagyott reménységgel szembe-sülés, a gyermeki kötelességek elmulasztása felett érzett fájdalom, s annak a bűn-
40 a tudata, hogy az ígéretes tervek valóra váltása helyett börtönbe csukták, mint felségárulót. El sem mondhatom mily' mélyen éreztem együtt az anyai haragot és

szemrehányást mindenáron csillapítani igyekvő fogollyal. Anyja előtti félszége, megalázkodása, a saját nyomorúságos állapotja helyett az anyai szív keserveivel és vigasztalásával törődő literátor nem csupán azt bizonyította, hogy érző lélek, de azt is, hogy az anyai szeretetnek még valódi fogságában is jobban kiszolgáltatott, mint ítélőbíráinak, s képtelen megszabadulni attól a tehertételtől, melyet az általa elképzelt anyai feddés és neheztelés jelentett a sötét cellában. Csak egy bűnbánó és anyjától bármilyen sértést elviselő férfi tud olyan bús vallomást tenni, mint szabadulása után nem sokkal mesterem: „*Úgy bántak velem, mint a főköötős skatulyával. Ha Asszonyám ment, mennem kellett nekem is ha jött, én is jöttem; ha pihent, én is pihentem. Most a Józsi rabja valék, annakelőtte a császáré. Melyik alázó?*”

Elkeseredésemnek másik oka pedig az volt, hogy latra téve a Kazinczy-féle saját magát lealacsonyító, ellenben édesanyját az egekbe magasztaló hangvételt (mely e szívet sajgató levéltöredékből kiolvasható volt számomra), a magam gyarlóságára, hitványságára, megfélemezhetetlen természetemből fakadó tékozlásomra és az anyámhoz fűződő viszonyom nagyon is ellentmondásos jellegére eszméltem. Amíg az apámtól örökölt nevemet és dicsőségemet fényesítettem azzal, hogy preceptorra választottak, ünnepi szónoklatokat és köszöntőket írtattak velem, versfaringó versenyeket nyertem rendre, addig anyám feltétlen bizalmát élveztem s bőkezű támogatását tudhattam a magaménak, bármit is tettem. Dorbézolhattam a kádarcsi csárdában, úgy elcsigázva magam, hogy két napig is aludtam eszméletlenül; gúnyolhattam a hithű szomszédok buzgóságát, böjti fogadalmát, mindegy volt. Az elfogultság hangján, büszkeséggel és kevélységgel, nem ritkán pedig túlzásokra ragadtatva magát beszélt rólam a szomszéd asszonyoknak, famíliánk régi híveinek és apám egykori betegeinek, ahogy a gyermekük kiválóságáról és utánozhatatlan képességeiről szoktak áradozni az elfogult anyák. „El sem hiszi, Szappanosné lelkem, hogy Mihály milyen megtiszteltetésben részesült a minap is! Az egyik professzora, a fiatalabbik Budai, igen, az Ézsaiás, elfoglaltsága miatt felkérte a fiamat egy előadás tartására. Talán botanikából? Vagy geográfiából? Látja, erre már nem is emlékezem, de mindegy is voltaképpen az én Mihályomnak! Nem is oly régen választották meg preceptornak az én drága lelkemet, Isten úgy segítse, nemsokára a professzorságra is pályázhat, ha csak el nem gáncsolja valamelyik rossz indulatú társa!” — „A másik rokon, a böszörményi lelkész, hát már hogyne ismerné Diószegi Sámuel, az is azt mondotta legutóbb itt jártakor: hát kedves néném asszony: ez a Mihály gyerek oly ékesszólással tudja magyarázni az Úr szent ígését, oly csodálatosan éneklé a zsoltárokat és a svájci meg skót énekeket, hogy nála nagyobb prédikátort és kántort nem látott a világ a nevezetes Szenczi Molnár óta! Márpedig köztudott, hogy a Diószegiek sosem lódítanak vagy tévednek. Tudja maga is, Vargáné, hogy az én drága seborvos uram, hogy az Isten nyugosztalja poraiban is, emlékezetes volt egyenes beszédéről és pontos diagnózisairól”. Másoknak pedig korai hírnevemmel dicsekedett: „Képzelve Kefekötőné, galambom, Mihályról már a bécsi újságok is úgy írnak, mint a legfényesebb ígéretéről. Lehetséges, hogy a császár is kitüntetésben részesíti és valamelyik kancellárián kitűnő álláshoz juttatja. Hiába, akinek ilyen tolla van, annak a legnagyobb uraságok mellett a helye, mindegy is, hogy Budán, Pozsonyban vagy Bécsben, lényeg, hogy a legnemesebb fők mellett!”

Nem ösmert semmiféle akadályt, melyet ne tudott volna leküzdeni, csakhogy előteremtse számomra a zavartalan tanuláshoz szükséges fedezetet; bármilyen aszszonynak való munkát elvállalt, hogy kedvezzen nekem és persze az önfeláldozás révén kielégítse saját hiúságát, sajnálatot ébresszen maga eránt másokban. Magosra tette velem szemben a mércét, s amíg gond és ellenkezés nélkül ugrottam át a lécet, valósággal tömjénezett, szuperlatívuszokban beszélt rólam, akár a megváltó kisdedről. „Nincs is hálásabb fiú a világon az én Mihályomnál! Még a testvéröccse sem ér a nyomába, pedig mindketten egy alomból valók, tanúm rá az Úr Isten! Valóságos polihisztor, aki az apja barátaival levelezést folytat botanikáról, esztétikáról, s a nagytiszteletű Domokos bíró urammal társalog a franciák egyik üdvöskéjéről, hogy is hívják, a nyelvemen a neve, no, hogy a rosseb egye meg, sehogy sem akaródzik kimondani azt az átkozott nevet! Földi doktor is szinte a saját fiának tekintí, pátyolgatja, bátorítja Mihályt, aki többet van nála, mint nálam, saját anyjánál! Nem vagyok féltékeny, ugyan, hogy' is gondolja kedvesem, hogy egy anya féltékeny legyen a fiára! Lényeg, hogy gyakorolja magát a komoly tudományokban! Merthogy nagy ember lesz belőle, ahhoz kétség sem férhet!"

Azt is megbocsátotta nekem — hiába is panaszkodtak be nála folyton miatta —, hogy nem szívesen kelek hajnalban, holott a templomba kellett volna mennem imádkozni és a zsóltáréneklésben jártasságomat tökéletesíteni. „Ejnye, no, ha nem bírtál fölkelni aranyom, hát nem! Aki oly' igen megterheli az agyát tudománnyal, mint te, az amúgy is Istennek áldoz. Csak ezek a bunyikok hiszik, hogy csak az örökké imapadot koptatók, hozsannát kajabálók és nyomorúságos életükért hálálkodók kedvesek az Isten előtt. Hát nem! El sem tudják képzelni ezek a korlátolt emberek, hogy a te tündőgyöngeségeddel nem fagyoskodhat hajnalok hajnalán az ember a hideg templomban! Az Isten szeretetéért nem kell mindjárt meg is halni!" —, s dühösen toppantott lábával, mint aki hadba kíván vonulni igazáért és inti ellenfeleit, hogy jó lesz ám vigyázni, mert a maga részéről nem esmér tréfát. Villámokat szórt a tekintetével, ha valaki ellenem merészelt szólni vagy panaszra nyitotta a száját. Később is zokszó nélkül vette tudomásul, hogy az otthon tartózkodásom idején egész álltó nap az ágyban henyélek, könyvvel a kezemben, hogy a szükség ellenére is egyre kevesebbet korrepetálom a módosabb tanítványaimat, miközben ő erejét megfeszítve szolgálja ki a kosztos deákokat, mert abban bizakodott, hogy busásan megtérül a befektetés, s olyan hivatalt kapok, amelyből nemcsak magamat tarthatom fent, de öreg korára őt is támogathatom.

Ki gondolta volna erről a megbocsátó és elnéző, önfeláldozó és fegyelmezett, szorgalmas és béketűrő asszonyról, hogy valójában mérhetetlenül nagyravágyó és rangéhes, fékezhetetlenül uralkodni szándékozó és a kegyetlenségig erőszakos, elviselhetetlenül fúria természetű és képmutatásra kész, kalmár fősvénységű és számító nagyasszony. Ki hitte volna, hogy olyasfajta kíméletlen bosszútól sem riad vissza, mint amilyeneket felettem gyakorolt, miután a kollégiumi kacsapatásommal együtt járó koldusbot és reménytelen szaladgálás jutott osztályrészemül. Volt, hogy megtagadta tőlem az ételt, Diószegi nagyapám épületes nevelési elvét érvényesítve: „aki nem dolgozik, az ne is egyék!”, s bennem valóban támadt büntudat, oly 42 — sűlyal szakadt rám, hogy menekülni próbáltam előle a halálba. Semmi mással nem tudom magyarázni ma sem böszörményi elhatározásomat, hogy meglövöm maga-

mat, minthogy zsarolni és büntetni szándékoztam anyámat, aki sehogyan sem akarta megemészteni kollégiumi kicsapatásomat. Hogy mennyire volt komoly az elhatározásom, arról csak annyit mondhatok: amilyen hirtelen merült föl lelkemben, hogy én megijesztem az anyámat és az összes fafejű kálvinistát, oly váratlanul fordult át egyfajta menekülésbe, s döntöttem az otthonról való elfutás mellett. Nem az öngyilkosság bűnös és istentelen volta riasztott el, nem is a gyávaság miatt tántorodtam el szándékom valóra váltásától, egyszerűen nem éreztem elégséges és megfelelő büntetésnek haláloamat azért az alávaló ítéletért, melyet sorsom felől hoztak. Olyan büntetést akartam kitalálni, amely méltó hozzám, ezért is döntöttem amellet, hogy igyekszem beváltani poétai terveimet és verseimmel állok bosszút a korlátolt szellemeken és kicsinyes lelkeken.

Ellenben, ha már szóba hoztam az öngyilkosság szándékát, hadd jegyezzem meg józan fővel, az életből inkább kifelé menve, mintsem napjaim számának növelésére vágyakozva, hogy életemnek több pontján is eszembe jutott: végzek magammal. Legelőször is felnőtségemnek mindjárt a legelején, húsz évesen rémlett föl a sötét végzet látomása —; oly sok és fertelmes csata dúlt lelkemben és elmém-ben, oly sok veszedelmes idea és kellemetes játékosság feszült egymásnak képzeletemben, oly sok zabolázhatatlan vágyakozás és ihlet korbácsolta álom senyvesztette amúgy is gyöngye testemet, hogy a catullusi gyűlölk és szeretek kettőssége elemésztt, s mint a fiatal emberek általában, magam is hajlottam az öngyilkosság-ra. Óh, hát Chateaubriand és Goethe megannyi epesztő olvasmányélményem és poétai kútforrásom volt, ezért is hívtam oly serényen a halált *Egy kétségbe esett maga gyilkosa* versemben

*Csak nekem kell még látnom ezt a nagy bűnt
Ó, jóltevő haláli
Ki borzasztóm valál,
Jer, karom emelem!
Itt a megszentelt kés, —
Tégy jól, jaj, jaj, ne késs,
Ó, Fúria! velem.*

Harmadszorra Kis Bálint segédlelkész barátomnál időzve Csökölben vettem számat az életemmel, hisz' nem oly sokkal voltam még túl a Lillával történt szakításon, ami összekuszálta a világos gondolataimat és olykor bájolgó, máskor epekedő érzeményeimet. Egyébként is terv nélkül bolyongtam a Dunán-túlon, mivel nem volt már sem támogatóm, aki álláshoz juttatott volna, s nem volt már szerelmem, akihez címezhettem volna szenvedélyes érzelmeimet és vallomásaimat. Embergyűlölésem meghaladta tán még a Rousseau-ét is, s az önbecsülésem is csorbát szenvedett, talán először szembesültem azzal, hogy poétai vágyaim végzetesen megcsalatnak, úgy megyek ki a földi léteiből, mintha soha itt sem jártam volna. Az ürességtől való félelem azt az érzést ébresztene bennem, hogy a semmi ágán ülök. Elkeseredésemben írtam *Az emberiség s a szeretet* versemben

És csak — csak kevésbe múla,
Hogy fejembe nem lövék. - - -
Mégis elmémhez jövék.

Amikor azt mondtam egyszer, hogy nem a saját koromnak, hanem egy boldogabb időnek, a XX. és XXI. századnak írok, álmomban láttam magam előtt egy hozzám hasonlóan vézna alkatú, ám dacos, bizonytalan és zaklatott lelkületű, nyelvében filozófiai mélységeket és látomásos képeket hordozó poétát, akit az anyja éppúgy zsarol és korhol, akárcsak az enyém engem; aki éppúgy nem talál menedéket és boldogságot a nőik ölében, mint én; s aki éppúgy borotvaélen táncol, magánosan bolyong léte és nem-létel mezsgyéi között bolyong, kizárva az emberi megbecsülésből és tiszteletből, akárcsak én, a nádfedeles házba szorult poéta.

—
m

/ -4 • √A)"
1 O 7 ú l_b » 0 W

7

': "" /